

RƏSUL RZA POEZİYASININ YAZILI ƏDƏBİYYAT QAYNAQLARI

Dəyanət Cümənov

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan
e-mail: cumanov73@mail.ru

Xülasə. Məqalə Azərbaycan milli sərbəst şeir məktəbinin yaradıcısı Rəsul Rza imzasının Azərbaycan poeziya məkanında novatorluğu, fəlsəfi-intellektual təmayülü araşdırılmışdır. Nəsimi, Füzuli, Sabir, Cəlil, Mayakovski ənənəsinin şairin yaradıcılığında mövzu-forma və ideya-estetik xüsusiyyətlər baxımından novatorcasına davamı şairin yaradıcılığı əsasında öz elmi-nəzəri təhlilini tapmışdır.

Açar sözlər: Rəsul Rza, sərbəst şeir, ədəbi qaynaq, ədəbi ənənə və novatorluq.

WRITTEN LITERATURE SOURCES OF RASUL RZA'S POETRY

Dayanat Jumanov

Sumgait State University, Sumgait, Azerbaijan

Abstract. The article examines the innovation, philosophical-intellectual tendency of Rasul Rza, the founder of the Azerbaijan National Free Poetry School, in the Azerbaijani poetry. The innovative continuation of the tradition of Nasimi, Fuzuli, Sabir, Jalil, Mayakovsky in terms of subject-form and idea-aesthetic features in the poet's work has found its scientific-theoretical analysis based on the poet's work.

Keywords: Rasul Rza, free verse, literary source, literary tradition and innovation.

ПИСЬМЕННЫЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ ИСТОЧНИКИ ПОЭЗИИ РАСУЛА РЗЫ

Даянат Джуманов

Сумгаитский государственный университет, Сумгаит, Азербайджан

Резюме. В статье рассматривается новаторство, философско-интеллектуальная тенденция Расула Рзы, основателя Азербайджанской национальной школы свободной поэзии, в азербайджанской поэзии. Новаторское продолжение традиции Насими, Физули, Сабира, Джагиля, Маяковского с точки зрения предметно-формовых и идейно-эстетических особенностей в творчестве поэта нашло свой научно-теоретический анализ на основе творчества поэта.

Ключевые слова: Расул Рза, свободный стих, литературный источник, литературная традиция и новаторство.

1. Giriş

Azərbaycan milli sərbəst şeir məktəbinin yaradıcısı, “Hey axtaran şair” (S. Rəhimov) Rəsul Rzanın ədəbi imzası ədəbiyyat tariximizdə novatorluğun rəmzinə çevrilmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, Rəsul Rza poeziyası həm milli-etnik ədəbi zəmindən - folklor, ümumtürk şeiri, “Dədə Qorqud” şeiri, Nəsimi, Füzuli, Sabir və Cəlil olmaqla klassik ədəbi irsimiz, yaşadığı sovet dövrünün ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni gerçəklikləri və Mayakovski yaradıcılığı timsalında dünya poetik fikrinin müxtəlif yönlərini özündə birləşdirən “inqilabi” rus poeziyasından qaynaqlanmışdır. Rəsul Rza poeziyasının klassik ədəbi irsimizlə möhkəm bağlılığına diqqəti çəkən prof. A. Zamanov “Hər ulduzun yeri var” məqaləsində belə nəticəyə gəlmişdir ki, “*Ədəbiyyatların tarixindən tanıdığımız bütün həqiqi novatorlar kimi, Rəsul Rza da klassik irsə bağlı sənətkardır. Rəsul poeziyasında Nizamidən gələn fəlsəfi bir duz, Nəsimidən gələn qeyrət, Füzulidən gələn insani sevgi, Sabirdən gələn öldürücü gülüş və nifrət vardır...*

Rəsul Rza klassik poeziyamızın gözəl ənənələrini davam və inkişaf etdirən əməlpərvər söz ustasıdır” [5, s.104]. Rus şairi İ. Selvinski “Büllur ürək” məqaləsində yazmışdır ki, o, sakit Şərq müdrikliyini özündə toplamış Rəsul Rza simasını aydın görür, hətta bu, o dərəcədədir ki, onun poetik mətnlərinin altından Nizami, Sədi kimi dünya şöhrətli sənətkarlar ədəbi imzasını qoya bilər qoya bilər [5, s.38].

2. Rəsul Rza poeziyasında Azərbaycan klassiklərinin izi: İmadəddin Nəsimi və

Rəsul Rza

Rəsul Rza ədəbiyyatşünas alim kimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi ilə bağlı araşdırmalar aparmış, Nizami (“Yüksək eşqin böyük heykəli”), Nəsimi (“Cahana sığmayan şairin qərib məzarı”, “Böyük şair haqqında qeydlər”), M.F. Axundzadə (“İftixarımız”, “Yeni Azərbaycan ədəbiyyatının banisi”), Sabir (“Onun qəlbi”, “O bizim sıralarımızdadır”), H. Cavid (“Minlərlə könüldə təəssüf qaldı”), C. Cabbarlı (“O sadə insan idi”), S. Vurğun (“Xalqımın doğma oğlu”, “Xatirələr dəftərindən”, “Torpaq kimi səxavətli”), M. Müşfiq (“Müşfiqi unutmaq olmaz”, “Azəri xalqının sevimli şairi”, “Müşfiq... Müşfiq”) və başqaları haqqında ayrı-ayrı məqalələr yazmışdır. Ancaq Nəsimi, Füzuli, Sabir və C. Məmmədquluzadə kimi Azərbaycanın zəka ərlərinin şəxsiyyət və yaradıcılığı Rəsul Rzanın sənət taleyində dərin iz buraxmışdır. Özünə ustad saydıqları sənətkarlar haqqında “Son gecə”, “Füzuli”, “Xalq şairi” kimi ayrıca bədii əsərlər - poemalar yaratmış, eləcə də ayrı-ayrı şeirlər yazmış (“Mirzə Cəlil nisgilləri”, “Sabir sağ olsaydı” silsilələri və s.) şair Nəsimi, Füzuli, Sabir, Cəlil obrazlarını ədəbi döviyyəyə daxil etməklə onlara sevgisini etiraf etmişdir. 1960-cı illər ədəbi tənqidində modern, fəlsəfi-intellektual şeiri “tapmaca” adlandıranlara bu istiqamətin, yəni ənənənin ünvanını göstərmək üçün “ustad”larına “məktub” da yazmışdır. “Nəsimiyə, Füzuliyə, Sabirə açıq məktub” (1960) şeirinin “Onlara məhəbbət, bəzilərinə ibrət üçün” epigrafında buna işarə edən Rəsul Rza öz fəlsəfi-intellektual poeziya xəzinəsinin qaynaqlarını “Ata Sabir!+Dədə Füzuli!+ Baba Nəsimi!” üçbucaq modelində göstərmişdir: *“Düşünürəm:/haqqım varmı sizə/ustadım,/babam deyəm,/atam deyəm./Yoxsa utanım,/susum; yolunuza, işinizə/yadam deyər”* [11, s.47].

Suriyanın Hələb şəhərində Nəsiminin qəbrini ziyarət edən Rəsul Rza “Cahana sığmayan şairin qərib məzarı”, “Böyük şair haqqında qeydlər”, “Nəsiminin bir beyti haqqında” və başqa məqalələrində şairin həyatını, yaradıcılığının bədii-fəlsəfi fikir tutumunu, poetikasını araşdırmış, ona şeirlər yazmış və “Son gecə” (1973-74) adlı bir poema həsr etmişdir. Poemada Nəsimi düşünür ki, vaxt gələcək *“dünyanın böyük memarı”* və *“Allahın yer üzündə təcəssümü – “İnsan!”* eşqin ülviyyətini görəcək, *“azad fikir, azad kəlam olacaq”*, *“din dəllallarından yaxa qurtaracaq insan”*. Rəsul Rza lirik haşiyəyə çıxaraq göstərir ki, “didərgin oğlu” İmadəddin nə biləydi ki, insanlığın izzət və dözümlü yolu uzun çəkəcək. Şair dünyanı və insanı “düzəltmək” yollarında Sabiri də böyük ehtiramla xatırlamış və onu da Nəsiminin ardıcılları sırasında görmüşdür.

Nəsiminin azadfikirliliyi, poetik cəsarəti, yaradıcılığında insanmərkəzçilik, fəlsəfi fikir yönü Rəsul Rzanın həm ədəbi şəxsiyyətində, eləcə də yaradıcılığında dərin iz buraxmışdır. Rəsul Rzanın poeziya axtarışlarında yeni insan konsepti və bu konseptin insan-zaman, insan-kainat, insan-təbiət/Allah, insan-ömür tezisləri (“İnsan şəkli”, “Mən torpağam”, “Soruş”, “Məndə ixtiyar olsa”, “Prometey”, “Ağasfer”, “Qaluanın son gecəsi”, “Qəribə arzular”, “Dünyanın işləri”, “Dünyanın dərdi”, “Yazıq dünya”, “İnsanlar”, “Mənim arzum”, “Pəncərəmə düşən işıq”, “İşıqlar üşüyəndə”, “Divar daşı”, “Yaz gəlir”, “Vaxt var ikən”, “Vaxtın karvanı” və s.) özünəməxsus şəkildə Nəsimi ədəbi irsindən qidalanmışdır. Nəsiminin proqram xarakterli “Məndə sığar...”, “Mənəm, mən...” qəzəllərinin ideya-mövzu xətti Rəsul Rzanın “Mən torpağam” sərbəstində “mən torpağam”, “mən baharam”, “mən küləyəm”, “mən həyatam” kontekstində davamını və tərənnümünü tapmışdır. “Allaha məktub” (1970) şeirində Allahu onun şeir yazmaq həvəsinə “xəstəlikdən, yorğunluqdan bir sədd çəkdin” şəklində ittiham edən şair, eyni zamanda özünü “Nəsiminin nəvəsi” adlandırmaqla bu hikməti ədəbi-ictimai fikir tarixində məlum hadisə - “ənəlhəq” ideyası ilə assosiasiya etmişdir.

3. Rəsul Rza poeziyasında Azərbaycan klassiklərinin izi: Məhəmməd Füzuli və

Rəsul Rza

M. Füzulidən başlayan fəlsəfi-intellektual təmayülə XX əsrin ortalarında başçılıq etmiş Rəsul Rza özü də ustadı kimi ədəbi məktəb yaratmışdır. Ağlagəlməz metaforlar, bədii assosiasiyalar qurmaq və lirik-metaforik obrazlar, fəlsəfi-intellektual poeziya yaratmaq baxımından Füzuli ənənəsinin novator xələfidir. Şairin “Leyli və Məcnun” (1954-58), “Füzuli” (1958) poeması, eləcə də bu mövzuda müxtəlif şeirləri, tədqiqatları vardır. Poemanın “İlk sətirlər” hissəsində Füzuliyə müraciət etmiş, söz çələngi yaratmaq işində ustad qarşısında hələ “uşaq” olduğunu (“*Şeirinlə, fikrinlə doluyam, ustad!/Elə bil ürəyim baharla dolub./Gecə-gündüz yazıb, pozduğum sözlər/sanki gül-çiçəkdir bir uşaq yolub*”) etiraf etməklə, həm də özünün ədəbi fikir və poeziya qaynağını aydın göstərmişdir. Söz çələngi, yəni əsl poeziya yaratmaq işinin Füzuli ədəbi ünvanında olduğunu, özünün də bu işdə çətinə düşdüyünü (“*Müşkülə düşmüşəm, qınama, ustad,/adına bağlanır bu dəstə axı!*”) xatırlamışdır. Təbii ki, poemanın yazıldığı tarixi nəzərə alsaq, söz sənətində “müşkülə düşməyi” Rəsul Rzanın ədəbi-elmi ictimaiyyətə məlum “axtarışlar və kəşflər dövrü”nə, yaradıcılığının ikinci mərhələsinə keçidi ilə əlaqələndirmək lazımdır. Hissənin sonunda şair sənətin çətin yollarından məhz Füzuli məhəbbəti ilə, ustadın sözə olan yanğısı, yəni onun şəxsiyyət və yaradıcılığının təsiri altında keçəcəyinə (*Ürəyim şeirinlə doludur, ustad!/Yazıb-pozduqlarım varaq-varaqdır/Bu çətin yollarda mənzil başına/məni məhəbbətin aparacaqdır*) inam və ümid bəsləmişdir. Bu poemanın ahəngində bir ləngərli dəvə yerişi, harmoniya, əruzluq, muğamlılıq, Füzulilik olduğunu görən prof. R. Xəlilov (Ulusel) onu S. Hacıbəyovun “Karvan” simfonik əsəri ilə müqayisə etmiş, oxşarlığı hər iki əsərin dərin milliliyi ilə bağlamışdır [6, s.29]. Hələ 1958-ci ildə yazılmış bu əsərin “Uzaq yollardan gələn” hissəsində “Boyat hara, Bağdad hara”, “Kim səni Bağdad möhnətinə etdi əsir?” və s. kimi suallar ətrafında düşünən, Füzulinin “Bizim eldən

gəlirsən, /bir xəbər ver aşinalardan” misrasını “yüz möhürlü sənədə” dəyişməyən Rəsul Rzanın milli təəssübkeşliyi açıq-aydındır: *“Mən yüz möhürlü sənədə vermərəm/öz əlinlə yazdığın/“bizim” və “el” sözlərini!/Ordaki aşinalara həsrətini;/Yüz möhürlü sənədə dəyişməyəm /bu bir sətirdə duyduğum /el dərdini, vətən məhəbbətini!”* [12, s.163].

Rəsul Rza Füzulinin qəzəllərində, “Leyli və Məcnun”da nakam məhəbbətin sirrini axtarırdı ki, bu eşqi-sirrin nüvəsində böyük mənada ayrılıq – yurd-torpaq həsrəti dayanırdı. Şairin qəlbinin qanı ilə yazılmış “Tutuşdu qəm oduna şad gördüyün könlüm” kimi misralarda da Rəsul Rzanın sözləri ilə desək, “Məcnun eşqindən füzun olan böyük məhəbbət” vardı ki, onun da əsl məğzi “Vətən uzaq, yol uzun, Boyat hara, Bağdad hara!” misra-tezisi ilə açılmışdır. İraq sözünün həmişə fəraq sözünü yadına saldığını deyən Rəsul Rza “Uzaq ellərin yaxın töhfələri” (1961) məqaləsində Füzuli yaradıcılığını ancaq “məhəbbət fəryadı, könül sızıltısı, kədər, intizar və nakam eşqin həzin iniltisi” yox, “sonsuz rəngləri, bu rənglərin ən incə çalarları”, “heç bir bəyana, şərhə sığmayan zənginlik”, “insan qulağının eşidə bildiyi ahəng, səs, ün, pıçılıq, fəryad fırtınası, çağırış axını, hiss və duyğuların ləngər və təlatümü” kimi qiymətləndirmişdir.

4. Rəsul Rza poeziyasında Azərbaycan klassiklərinin izi: Sabir və Rəsul Rza

“Poeziya zəhmət və ilhamdır” məqaləsində “Sabir bizim evdə və məktəbdə yoldaşlarımız arasında ən çox sevdiyimiz bir şair idi” - deyən Rəsul Rza açıq-aydın yazmışdır ki, *“Mayakovskinin Rəsul Rzaya təsiri barədə qəti hökm verənlər, mənə elə gəlir ki, məsələyə birtərəfli yanaşırlar. Mənim ilk əsərlərimə ən dərin təsiri bizim milli ədəbiyyatımız, ilk növbədə, Sabir yaradıcılığı göstərmişdir... Sabiri çox sevirəm. Sabir bütün ömrüm boyu mənim müəllimim və dostum olmuşdur... Sabir mənə doğma torpağımın canlı bir parçası kimi əzizdir”* [8, s.15]. Hətta bu sevgi o qədər böyük idi ki, 1925-26-cı illərdə Bakıdan gələn bir institut tələbəsinin Göyçayın şəhər klubunda məruzə edərkən “Sabirin şairliyini inkar edib, onun şeirlərinin estetik bir qiymətə malik olmadığını sübut etməyə” cəhd göstərəndə gənc Rəsul bunu özünə təhqir bilmiş, söz alıb kürsüyə çıxmış və Sabirin şeirlərindən əzbər deyib ədəbi dəlillərlə onu müdafiəyə qalxmışdır. “Onun qəlbi” (1962) məqaləsində şair çox çətin bir dövrdə Sabirin *“Kərbəla müsibətlərini, eşq macərələrini yanıqlı bir dillə tərənnüm edən şair olmaq, ... hədiyyələr, ehsanlar, müavinətlər içində qayğısız bir həyat keçirmək”* yolunu yox, qazanc və şöhrət olmayan, yalnız məhrumiyyətlərlə dolu *“xalqın könül tərcümanı olmaq, onun yaralarını açıb göstərmək, əlac aramaq, ictimai tufeylilərə qarşı çıxmaq, hakim dairələrin riyakarlığını ifşa etmək”* yolunu tutması ilə *“yeni Azərbaycan şeirinin böyük yaradıcısı”, “yalnız kəskin ictimai məzmunu ilə deyil, forması etibarilə də ... yeni bir mərhələ, yeni geniş bir yol, yeni ədəbi bir məktəb”* olmasını, əruz vəznini azəriləşdirdiyini, onun irsinin XX əsrin əvvəllərinin ən düzgün bədii sənəd və salnaməsinə çevrildiyini fəxrlə qeyd etmişdir. Həmin məqalədə göstərilir ki, *“Ey alnın ay, üzün günəş”- deyə kəskin satira atəşinə tutduğu durğun, təqlidçi qəzəlçiliyə qarşı çıxaraq, əsrin nəfəsi ilə nəfəs alan, yaşadığı həyatın ictimai təzadlarını açıb göstərən*

etirazlı, təəssübkeş ədəbiyyatın gözəl nümunələrini yaratdı” [13, s.145]. Bu mənada Rəsul Rza da sələfi Sabir kimi ədəbi forma-məzmununda novatorluq etmiş, “şeir bülbülləri”nə qarşı kəskin poetik etirazını bildirmişdir. “Aydındır şeir dili” silsiləsi və bu silsiləyə daxil olmayan onlarca şeiri, demək olar ki, eyni mahiyyət və məqsəd daşıyır: *“Qafiyə axtarırsan,/yerli-yersiz./Misralar da həmböy olsun,/həm rəng olsun,/həm də əkiz./...Saqqız kimi çeynəmə/xurcun qafiyələri”* (“Neyləyim, ay bala”), *“Cüt olur qulaqları/insanın./Nə olsun?/Elə buna görə gərək/bütün sətirləri/divara xalça mıxlayan kimi,/qafiyələyək?”* (“Qafiyə”), *“Deyirlər ki, /şeirin sətirləri/bərabər olsun, gərək;/köhnə alaçıq çığları kimi,/Təşbehlər cunalı olsun;/sətirlər sıgallı, yağlı,/qafiyələr xınalı olsun;/köhnə bir qoçunun/bıqları kimi”* (“Natiq dedi ki”) və s.

“O bizim sıralarımızdadır” məqaləsində hələ oxuyub-yazmağı bilmədiyi vaxtlardan Sabirin şeirlərini əzbərlədiyini, onu həmişə öz yanında hiss etdiyini xatırlayan Rəsul Rza son zamanlar tez-tez “satira silahına” müraciət etdiyini, yeni satirik şeirlərini məhz “Sabir sağ olsaydı” ümumi başlığı altında yazmasını göstərmişdir. Sabirin məşhur satirik şeirlərinə nəzirələr formasında yazılmış “Rüşvətxorlar mərsiyəsi”, “Köhnətas kəndinə gəlmiş qadın müxbirin Qeyrətkeşovla müsahibəsi” başlığı ilə verilmiş “Sual-cavab”, “Qora ikən mövüc olmuşlar”, “Anonimçi”, “Kaftarlı”, “Sitatcıl”, “Alicənabov dedi”, “Qarğibirliyində yubiley”, “İclas bələsi”, “Məsləhət” və s. bu tip şeirlərində Rəsul Rza öz dövrünün mövcud nöqsanlarına kinayə, yumor və sarkazmla gülərkən ustadın mövzu və tənqid manerasından yararlanmışdır. Şairin “Qorxuram” (1962) satirası bu baxımdan uğurludur: *“Taksi maşınla çıxıram yollara,/şoferi lülxan görürəm, qorxmuram./...Gah zooparkda gəzirəm səllimi,/hər cürə heyvan görürəm, qorxmuram./...Yerlipərəstlikdə hünər göstərən/arxalı nadan görürəm, qorxmuram./Bisəbəb qorxmuram, vəchi var-/Fikrini qan-qan görürəm, qorxmuram...”* [10, s.144]. Sabir XX əsrin əvvəllərində müsəlmanın fikrini “qan” görüb qorxdığı halda, Rəsul Rza bu əsrin ortalarında Azərbaycanda “yerlipərəstlik” azarından və bu xəstəliyə tutulanların düşüncəsində “qan” görüb, “mikrob kimi günbəgün artan” görüb qorxurdu.

Sabirin beynəlxalq – Yaxın Şərq ölkələri, İran və Türkiyə mövzusunda, səfələt içində yaşayan milyonlarla insanların acı taleyindən yazdığı əsərlər Rəsul Rzanın “Fil və filban”, “Əllər iş istəyir, ağızlar çörək”, “Dilənçilər” (“Hindistan dəftərindən” silsiləsi), “Palmira”, “Torpaq və düşüncələr” (“Suriya dəftərindən” silsiləsi), “Afrika nəğmələrindən”, “Əlcəzair meydanında”, “Xeops”, “Konqolu qardaş”, “Səhəri gözləyənlərə” (“Afrika nəğmələrindən” silsiləsi) və Ezop dili ilə yazdığı şeirlərdə (“Qaranquş və sərçə”, “Qoca timsah”, “Ana qaz”, “Balıqların nəğməsi”, “Sərçə toyu”, “Göy at” və s.) davam etmişdir. Məsələn, “Dörd yanı bəzəkli darvaza”, “qızıl qübbəli məscid”, “dörd yanı gümüş hasar”lı məqbərənin detallı təsvir olunduğu R. Rzanın “Kərbəla” (1960) şeirində bir tərəfdə ağlayanlar - “məqbərənin dörd yanında günlərlə üzüqoylu yatan”lar, “saçlarını çəngə-çəngə yolan”lar, diz üstə çökənlər, “sonsuz gəlinlər”, “əliuşaqılilər”, digər bir tərəfdə isə ağlamayanların *“Ağlamayanlar da var:/qırmızısifət,/qara təsbəh,/göyqurşaqlılar”* şəklində məqsədli təsviri ilə yaradılmış təzad, “ağlamayanların” bədii-satirik portreti Sabir şeirində olduğu kimi məsələnin mahiyyətini tam

açmışdır. Yaxud “Şəttülərəb”də (1960) xurmaları illərlə gəmi-gəmi daşınan ərəbə dörd-qəmlə dolu bir qamış daxma qalmış, lakin onların səbr kasası (“*Ümidin də, arzusunun da hüdudu var./Səbrin yeri kasa deyil, dərya olsa, o da bir gün daşar axı, /Şəttülərəb!*”) hələ daşmamışdır. “*Artıqca həyasızlıq olur el mütəhəmmil, /Hər zülmə dözən canları neylərdin, ilahi!*” (“Neylərdin, ilahi?”) beytində Sabirin məzlumun səbrinə olan heyreti “Şəttülərəb”də eynilə davam etmişdir.

Rəsul Rzanı dilimizin incəliklərindən cəsarətlə istifadə edən və eyni zamanda bilərəkdən dilin qrammatik qaydalarını pozaraq “xüsusi ahəng dili – şeir dili yaratmağa müvəffəq” şair hesab edən tədqiqatçı A. Abdullazadə onu bu baxımdan Füzuli və Sabirlə müqayisə etmişdir. Alim yazır ki, daha çox Füzuli və Sabir kimi klassiklərin yaradıcılığında özünü göstərən bu cəhətlərdən R. Rza özünəməxsus tərz yararlanmış, şeirdə yığcamlığı maksimal həddə çatdırmaq üçün ixtisar və durğu işarələrindən sistemli və davamlı istifadə etməklə həmin üsulu günümüzdə daşımaqla yanaşı ona öz üslubunun da möhürünü vurmağa nail olmuşdur [1, s.172]. Tədqiqatçı Sabirin şablon metaforçuluğunu ifşa edən “Ey alnın ay, üzün günəş” kəskin satirası ilə Rəsul Rzanın “şeir bülbüllərinə” qarşı yazılmış əsərlərin eyni mahiyyət və məqsəd daşdığını qeyd etmişdir.

1950-ci illərin ortalarından R. Rza poeziyasında sosrealizm qəhrəmanlarından uzaq “ədəbiyyatın uğrunda mübarizə apardığı əsas sosial qüvvə” (İ. Həbibbəyli) “kiçik adam”ların, adiliyin, sadə həyat hadisələrinin görünməz tərəflərinin tərənnümü C. Məmmədquluzadə yaradıcılığının təsiri idi. “Kiçik” görünən detal, hadisə və insanların timsalında şair böyük həyat həqiqətlərini açmış, onun bədii-fəlsəfi çalarlarını göstərmiş və haqlı olaraq ədəbi tənqiddə bu cür əsərlər “axtarışlar”, “kəşflər”, “fikir poeziyası” kimi dəyərləndirilmişdir. “Azərbaycan ideya-estetik fikrinin yeniləşməsində əsaslı rol oynamış” (R. Xəlilov) C. Məmmədquluzadə yaradıcılığında azərbaycançılıq məfkurəsi, milli istiqlal və milli-demokratik ideyalar uğrunda mübarizə, cəmiyyətin və xalqın inkişafına mane olan qüsurlar və s. kimi əksini tapan mövzular, ədibin qəhrəmanları və onların taleyi Rəsul Rzanı dərindən düşündürmüşdür. Ona görə də Mirzə Cəlil ənənələrinə sahib çıxan və onu cəsarətlə davam etdirən şairin poeziyasına nasirin qəhrəmanları tez-tez “qonaq gəlmiş”dir. “Mirzə Cəlil nisgilləri” silsiləsinə daxil “Ölülər”, “Nazlılar”, “Zeynəbin qisası”, “Bəlkə də qaytardılar”, “Kamança”, eləcə də “Anamın kitabı”, “Kefli İsgəndər”, “İsgəndər, Çatski, Çayld Harold”, “Qəribə arzular” kimi başqa şeirlərin yaranması və onların daşdığı ədəbi-estetik fikir yükü bu ənənənin davamından, ənənəyə novator yanaşmadan və sevgidən xəbər verir. Bu şeirlərdə “kiçik adamlar” tənqid hədəfi deyillər, insanlığın və bütövlükdə xalqın taleyini əks etdirən əsas təmsilçi simalardır.

Ədəbi tənqid qarşısında “Tənqid hökmən nəsrə yazılmalıdırmi?” sualını qoyan Rəsul Rza “Tənqidimiz haqqında bəzi qeydlər”ində “Sabirin şeirlərindəki tənqidi qüvvət, onun tənqid üsulları, tənqiddə gətirdiyi yeniliklər bizim alimlər tərəfindən əməlli-başlı tədqiq olunmalıdır” fikri ilə özü cavab vermiş, Klimoviç adlı bir alimin öz “məqaləciyində” “Molla Nəsrəddini antixalq ruhu daşıyan mürtəcə bir yazıçı kimi” təqdim, “Molla Nəsrəddin kimi yazıçımızı yerə

vur”ması, “rüsvey elə”məsi qarşısında ədəbi tənqidin susmasına kəskin narazılığını bildirmişdir.

5. Rəsul Rza poeziyasında V. Mayakovskinin təsiri

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması, yeni ictimai formasiyanın və zamanın tələbi ilə 1920-ci illərdən məzmun və forma etibarilə yeni şeir uğrunda mübarizə başlanmış, əruz və heca vəznlərinin imkanları, türkçülüyn, milli tarixi keçmiş dəyərlərin ədəbiyyatda təsvir və tərənnümü məhdudlaşmış, məqsədli olaraq örnək kimi kommunist N. Hikmət və V. Mayakovski poeziyasının öyrənilməsi və təbliği işinə rəvac verilmiş, onlar Bakıya gəlmiş, görüşlər keçirmiş, əsərləri çap edilmişdir. Sərbəst şeir forması olan verlibr, yaxud “ağ şeir” Avropadan Azərbaycana birbaşa yox, türk və rus şeirinin təsiri ilə daxil olmuşdur. Rəsul Rzanın “Avtobioqrafiya”sında etiraf etdiyi kimi, “Bolşevik yazı” (1931) şeiri onun şairlik kredosu idi, “estetçilik əleyhinə çevrilmişdi”, “şeirin forması yeni idi”, “sxolastik şeir formasından azad, yeni səpkidə yazılmışdı”, həm də “biz özümüzü inqilabın səfərbər əsgəri hesab edirdik” ovqatının nəticəsi idi. Prof. V. Yusifli ilə “Vaxt var ikən” adlı müsahibəsində sərbəst şeirin Azərbaycan sovet poeziyasında inkişafı ilə bağlı mövzuya münasibət bildirərkən şair özü qeyd etmişdir ki, “*mənim iri həcmli şeirim - “Bolşevik yazı” bir örnək, bir manifest sayıla bilər*” [9, s.442].

Müəyyən zaman fərqi olsa da, S. Vurğun (1906-1956) və Rəsul Rza (1910-1981) Rusiyada təhsil almış, Moskvada ədəbi mühitində olmuş və rus dilini mükəmməl öyrənmiş, rus şairlərindən (Şevçenko, Yesenin, Lermontov və b.) tərcümələr etmişlər. Rəsul Rza öz “Avtobioqrafiya”sında yazır ki, hətta Hüseyn Cavid yığıncaqların birində ona yaxınlaşıb “Çox gözəl rusca danışırısan” demişdi. S. Vurğun M. Qorki, Ş. Rustaveli, daha çox da A. Puşkindən, Rəsul Rza isə Mayakovskidən tərcümələr etmiş, həm də təsirlənmişlər. S. Vurğundan fərqli olaraq Rəsul Rzanın tərcümə obyektləri sırasında sərbəst və modern şeir sənətkarlarından E. Verxarn, U. Uetmen, A. Blok, P. Elyar, E. Mejelaytis, N. Hikmət, N.F. Qısakürək, F.H. Dağlarca və b. yer almışdır. V. Mayakovskinin bütün poemalarını və xeyli şeirini tərcümə etmiş Rəsul Rza onun haqqında məqalələr (“Gəncliyin sevimli şairi”, “Böyük müasirimiz”, “Yeni günlər carçısı”, “Vladimir Mayakovski”) və şeirlər də yazmışdır. Rəsul Rza “Mayakovski” (1936) şeirində onu intihar etdiyi üçün “şeiri sıra çəkib duran döyüşçüdən birini”, “ölkəmin şairini” öldürən “qatil” adlandırmış, onu “bir ustad kimi” sevdiyini bildirmiş, “*Sən,/köhnə şeirin o sısq/qamış belli daxmasını yıxa-yıxa,/ yaradırdın yeni şeirin/göydələn binasını*” misralarında Mayakovskinin ədəbi məramını göstərmiş, eyni zamanda 26 yaşlı şair cəbhədaşlarına öz ədəbi yolunun istiqamətini də bir daha xatırlatmalı olmuşdur: “*Sevirəm Puşkini də/Fikrət kimi./Lakin vurğunu deyiləm.../Demək, səcdə, təqlid yollarında/yorğun deyiləm!/Neçinmi sevdim Mayakovskini/mən?/Oxu, bəlkə, anladın bu sözlərdən./Mən tüpürdüm hüsənə xal yapışdıran/şairlərin yoluna./Durdum yeni şeirin qarovuluna/...Yolumda kimsə cığır salmamış./Mən elə bir maeostroyam ki,/dindirdiyim bu telləri /kimsə çalmamış*” [10, s.121].

Təbii ki, şair təkrarçılığın əleyhinə idi, Mayakovskini təqlidin yox, ustadlardan öyrənərək yeni “ədəbi cığır” açmağın tərəfdarı idi. Ona görə də poetik dillə deyirdi ki, “ədəbiyyat Braziliya meşəsi deyil”, insanın meymundan yaranması deyilsə də, “nə gerek var yenidən meymun olmağa”. Bu mənada “Mayakovski” şeirində Rəsul Rza poetik bir priyomdan istifadə edərək onun dilindən sənət yoldaşlarına - *“Ey gələcəklilər!/Şeirlərimi taparkən birə-birər,/unutmayın, yalnız,/onlara köhnə,/fəqət /müdhiş bir silah kimi yaxlaşınız”* şəklində öz ədəbi tövsiyəsini də çatdırmış, “Biz də oxuduq onu, lakin olmadıq o yolların yorğunu”, “Mən tüpürdüm hüsnə xal yapışdırın şairlərin yoluna” və s. kimi tezis-ifadələrində, əslində, ənənə və novatorluq məsələsini başlıca sənət prinsipi kimi qəbul etdiyini 1930-cu illərdə təsdiqləmişdir. Əksər məqalə və yazılarında bu fikri dönə-dönə vurğulayan şair “Sözün qüdrətinə inanıram” müsahibəsində başqa xalqların ədəbiyyatımıza təsiri barədə olan sualına cavabında fizika elminin məlum diffuziya qanununu nümunə gətirmiş, ədəbi prosesdə “nüfuzetmə”, qarşılıqlı təsirin təqlidə, yamsılamağa çevrilməsini dözülməz adlandırmışdır. Şair müasir sovet şairlərinə Mayakovskinin yaradıcı təsirini təbii saymış, lakin tənqidçilərin onun yaradıcılığının ilk dönəmlərində yalnız və mütləq şəkildə Mayakovski təsiri axtarmalarına etiraz etmişdir.

Türkiyə poeziyasında yeni cığır açan şair N. Hikmət təsdiqləmişdir ki, Rəsul Rzanın şeirlərində Füzuli, Sabir və Mayakovski kimi şairlərin təsirləri görünür. Lakin şair bunu yağışın taxıl zəmisinə olan təsirinə - yağış damcısının dənizin üzərində qalıb onun cücərməsi, boy atmasına yardımçı olması prosesinə bənzətmişdir [4]. Prof. Ə. Əsgərli Rəsul Rza və Mayakovski şeirlərinin forma fərqi dəqiq müşahidə etmişdir: *“... Mayakovskidə forma sərbəstliyi daha çoxdur və bu formada toniklik, ahəng, intonasiya sürəti üstünlük təşkil edir və o daha çox tərənnümə, çağırışa müəyyənlik verir. Rəsul Rzada isə ölçülü sərbəstlik özünü göstərməklə bərabər, çağırış, müraciət, özünü təsdiq ruhu, təsviri duyğu və emosiya vasitəsilə əvəz etmək xüsusiyyəti səciyyəvi görünürdü”* [3, s.222]. Tədqiqatçı bu cəhəti Müşfiq şeirlərinə də aid edir, onların birgə yaradıcılıq işlərinə, dostluğuna diqqəti cəlb edir, belə nəticəyə gəlir ki, hər üçünün sərbəst şeirlərində “Bolşevik yazı”da olduğu kimi *“zərif bir ölçülük ehtiva olunmaqdadır”*.

Rəsul Rza müəyyən dövrlərdə Yesenin və Şevçenkodan təsirləndiyini də gizlətməmişdir. 1927-1930-cu illərdə daha çox Yesenini oxuduğunu, 1931-ci ilə qədər Mayakovski yaradıcılığına mənfi münasibət bəslədiyini, hətta Tiflisdə təhsil alarkən şairin özünün iştirakı ilə keçirilmiş Mayakovski gecəsinə getmədiyini “Avtobioqrafiya”sında qeyd etmiş Rəsul Rza bunun səbəbini o zaman rus dilini yaxşı bilmədiyinə görə onu orijinaldan oxuyub duya bilməməsi və şair haqqında eşitdiyi “söz-söhbətlər”lə izah etmişdir. Rəsul Rza onun poeziyasını dilimizə tərcümə edəndən sonra məhz şair qəlbinə yaxın buraxdığını, “yeni poeziyanın alovlu yaradıcısına dərin bir hörmət və məhəbbət” bəslədiyini, onu düşündürən və narahat edən bir çox ədəbi problemlərə cavab tapdığını göstərmişdir. Mayakovskini şairə sevdiren başqa bir cəhət həm də onun timsalında Sabiri “tapması” idi. Formaca fərqli Sabir-Mayakovski ədəbi istiqaməti məfkurə, mahiyyətə hansı cəhətlərinə görə bənzərlik təşkil

edirirdi?: “Şeirir ifşa qüvvəti, xalqın taleyi ilə əlaqədar olan heç bir şeydə güzəştə getməmək, internasionalizm, öz yaradıcılığını şüurlu surətdə geniş xalq kütlələrinin malı etmək arzuları, mövzu və ifadə vasitələri seçməkdə həqiqi novatorluq - bunlar mənə əziz olan iki şairi bir-birinə yaxın edən xarakter cizgilərin hələ hamısı deyildir” [7, s.25]. Müəyyən mənada, novator Sabir novator Mayakovskidə öz poetik “sirasını və sonrası”nı, “davamı”nı tapmışdı.

Nəticə. Araşdırma göstərir ki, Nəsimi yaradıcılığında poetik cəsarət, insanmərkəzçilik, “Məndə sığar...”, “Mənəm, mən...” və s. kimi proqram xarakterli qəzəllərinin ideya-mövzu xətti Rəsul Rzanın “İnsan şəkli”, “Mən torpağam”, “Soruş” və başqa sərbəst şeirlərində yeni çalarda öz davamını tapmışdır. Gözlənilməz metaforlar, bədii assosiasiyalar qurmaqla lirik-metaforik obrazlar, bir sözlə, fəlsəfi-intellektual poeziya yaratmaq baxımından Füzuli ənənəsi XX əsrin ortalarında Rəsul Rza yaradıcılığında novatorcasına inkişaf etmişdir. Öldürücü gülüş, kinayə və sarkazm, bir sözlə, “satira silahı” Rəsul Rza poeziyasına Sabirdən keçmiş, hətta “Sabir sağ olsaydı” ümumi başlığı altında şeirlər də yazmışdır. “Qorxuram” “Rüşvətxorlar mərsiyəsi”, “Sual-cavab”, “Anonimçi”, “Kaftarlı”, “Sitatcıl”, “Alicənabov dedi”, “Qarğibirliyində yubiley”, “İclas bəlası”, “Məsləhət” və s. bu tip şeirlərində şair böyük satira ustasının tənqid tərzindən yararlanmışdır. Mirzə Cəlil yaradıcılığında “kiçik” adam və onların taleyi məsələsi Rəsul Rzanı düşündürmüş, “Mirzə Cəlil nisgilləri” silsiləsi və Mirzə Cəlil ədəbi qəhrəmanlarının yer aldığı bu tip şeirlər belə yaranmışdır. Rus şairlərindən, xüsusilə də Mayakovskidən etdiyi tərcümələr də Rəsul Rza poeziyasına təsirsiz ötürməmiş, müəyyən dövrlərdə forma sərbəstliyi, ritm-ahəng, intonasiya, çağırış, müraciət, özünütəsdiq ruhu və s. baxımdan şairin yaradıcılığında özünü bürüzə vermişdir. Rəsul Rza tənqid, ifşa qüvvəti baxımından novator Mayakovskidə novator Sabiri “tapmışdır”. Nəticədə, qətiyyətlə demək olar ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Rəsul Rza poeziyası klassik ədəbi irsə - ənənəyə sıx bağlı olan, lakin novator ədəbi hadisədir.

Ədəbiyyat

1. Abdullazadə A.Ə. (1984), Şairlər və yollar (Azərbaycan sovet poeziyasında yaradıcılıq üslubları). Bakı, Elm, 224.
2. Cümənov D.A. (2023), Poeziyada adiliyin bədii-fəlsəfi tərənnümü (Rəsul Rza ədəbi məktəbi əsasında). İpək Yolu, No.3, 108-114.
3. Əsgərli Ə.B. (2014), XX əsr Azərbaycan şeirinin poetikası. Bakı, Apostroff, 316.
4. Hikmət N.R. (1960), Dostum Rəsul Rza, Literaturnaya qazeta.
5. Hüseynov R.B., Şəmsizadə N.Ş. (1987), İki ömrün işığı. Bakı, Gənclik, 552.
6. Xəlilov R.S. (1987), Rəsul Rza poeziyası. Bakı, Yazıçı, 215.
7. Qarayev Y.V., Salmanov, Ş.M. (1980), Poeziyada yaşanan həyat. Rza R.İ. Seçilmiş əsərləri, 5 cildə, I cild. Bakı, Yazıçı, 5-19.
8. Rza R.İ. (1967), Mənim fikrimcə (məqalələr). Bakı, Azərnəşr, 420.
9. Rza R.İ. (2002), Seçilmiş əsərləri, 5 cildə, V cild. Bakı, Azərnəşr, 458.
10. Rza R.İ. (2005a), Seçilmiş əsərləri, 5 cildə, II cild. Bakı, Öndər, 320.

11. Rza R.İ. (2005b), Seçilmiş əsərləri, 5 cildə, I cild. Bakı, Öndər, 304.
12. Rza R.İ. (2005c), Seçilmiş əsərləri, 5 cildə, IV cild. Bakı, Öndər, 336.
13. Rza R.İ. (2005d), Seçilmiş əsərləri, 5 cildə, V cild. Bakı, Öndər, 264.